

Digitaalhumanitaaria seminar Eesti Kirjandusmuuseumis: infotehnoloogiline innovatsioon humanitaarteadustes ja -hariduses

27. ja 28. oktoobril 2014 toimus kirjandusmuuseumis seminar "Eesti digitaalhumanitaaria A°2014: infotehnoloogiline innovatsioon humanitaarteadustes ja -hariduses". See oli jätk 2013. aasta sügisel korraldatud digitaalhumanitaariat käsitletud seminarile. Sel aastal korraldati seminar kahel päeval, neist üks oli traditsioonilisemas konverentsivormis, teisel päeval kohtuti töötubades.

Seminarini ettekandepäeva 27. oktoobril avas korraldajate ning Haridus- ja Teadusministeeriumi teadusosakonna peaekspardi Martin Eessalu sõnavõtt. Esitleti eelmise aasta projektitutvustuste põhjal valminud kogumikku ja veebilehte. Leheküljel <http://www.folklore.ee/dh/dhe2013/> on võimalik tutvuda eelmise aasta digitaalhumanitaaria seminari ettekannete tutvustustega. Sarnane keskkond on veebis olemas ka 2014. aasta seminari kohta (<http://www.folklore.ee/dh/dhe2014/>). Lisaks on valmimas trükikogumik. Veebileht <http://www.folklore.ee/dh/> ning meililist dh@folklore.ee võimaldavad digitaalsetest teemadest huvitatud humanitaaride suhtlust, koostööd ja info sujuvat liikumist.

Üks seminari peamisi teemasid oli erinevate andmebaaside ja nende abil loodud uurimisvõimaluste tutvustamine. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant Anu Lepp rääkis infotehnoloogiliste võimaluste rakendamisest paberiajaloolises uurimistöös vesimärgiandmebaaside näitel. Digiajastu on paberiajaloo uurimiseks loonud mitmeid uusi võimalusi. Eestis on loodud andmebaas eesti varastest trükistest (<http://paber.ut.ee/ET/vesimargid/>), mis on seotud kogu Euroopat hõlmava projekti "Bernstein, The Memory of Paper" andmekogudega. Paberiajaloo alal on massilised andmekogud ning rahvusvaheline koostöö väga olulised, koostöö eelduseks on trükiste digiteerimine. Digiteeritud raamatud pakuvad lisaks teadustöötajatele huvi ka tavalugejatele ning need on vajalikud haridusvaldkonnas, et kooliõpilased saaksid kohustusliku kirjanduse kätte kiiresti ja mugavalt. Selliste eesmärkidega toimib eesti kirjandusklassika e-raamatute koostööprojekt, mida tutvustas Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Marin Laak. Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi ja Digira OÜ koostööprojektina saavad e-raamatuks 87 mahukat klassikateost. Digiteerimisvalikud on ühelt poolt määratud vajadus: millised raamatud on koolide kohustusliku kirjanduse nimekirjas. Teiselt poolt on määravad autoriõigused: kirjandusklassikana on suuremas osas digiteeritud teoseid, millele autoril enam varalisi õigusi pole, kuid alates 2014. aastast ka teoseid, mille autorite perekondadele veel varalised õigused laienevad. Raamatud on kättesaadavad: www.digar.ee, kretzwald.kirmus.ee ja www.digira.ee.

Ülo Treikelder Tartu linnaraamatukogust tutvustas Teele-nimelist andmebaasi "Tartu ilukirjanduses" (<http://teele.luts.ee/>). Andmebaasi jõuab ilukirjandus, milles on mainitud Tartut. Andmed on märgendatud žanriti, aga eraldi on välja toodud inimesed, kohad, organisatsioonid ja ajamärksõnad, millele lisanduvad muud märksõnad. Viimaste lisamine on Ülo Treikelderi kirjelduse järgi lustlik ja vaba tegevus. Andmebaas on kujunenud üsna väikese rühma algatusena ning selle haldamine on seotud nende huvidega. Orgaaniliselt on huvidest välja kasvanud ka andmebaasi allosad. Andmebaasis kirjeldatud isikute kohta on hakatud lisama tutvustusi, milles keskendutakse peamiselt selle isiku ja Tartu seostele. Täienemisel on fotogalerii, loomisel on ka interaktiivne

veebikaart. Kohapõhiselt on tekste, pilte ja multimeediat esitanud ka rahvaluuleuurijad. Kaisa Kulasalu tutvustas Maa-ameti kaardirakenduse kaudu kättesaadavat rahvusparkide mälumaastike rakendust, kirjeldades kaardirakenduse loojate ees seisnud valikuid. Maa-ameti kaardid on andmete kuvamiseks hea valik nende täpsuse ja andmesäilivuse tõttu, kuid nende kasutajaliides on raskepärane ning nii ei pruugi rahvusparkide rakendus kõigi huvilisteni jõuda.

Sellest, kuidas veebikeskkonnas edasi minna, rääkisid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnast. Nende teemaks olid akadeemilised avatud juurdepääsuga e-ajakirjad. Avatud juurdepääsuga ajakirjade hulk on plahvatuslikult kasvanud. Eestikeelne *Mäetagused* ja ingliskeelne *Folklore: Electronic Journal of Folklore* olid 1990. aastate keskel esimesed avatud juurdepääsuga täistekste avaldavad folklooriteemalised ajakirjad. Avatud juurdepääsuga veebiajakirjades avaldamine toob kaasa mitmesuguseid võimalusi, näiteks on võimalik lisada multimeediat. Samas toob säärane avaldamisvorm kaasa uusi väljakutseid.

Veebikeskkonnas kättesaadavaid arhiivimaterjale on võimalik inimestele lähemale tuua ja nende teadmisi arhiivi täiendamiseks kasutada mitmesuguste ühisloomerakenduste kaudu. Rahvusarhiivi ühisloomerakendust tutvustas Maive Mürk. Arendusjärgus rakendusse on koondatud erinevad Esimese maailmasõjaga seotud dokumendid. Vabatahtlikud saavad sisestada nimesid mobiliseerimisnimekirjadest ning edaspidi ka kommentaare lisada. Nii saab arhiiv kasu inimeste teadmistest perekonnaajaloo ja kohaloo kohta, inimesed aga huvitavate materjalidega lähedalt tutvuda. Ühisloomest ehk teisisõnu rahvahankest rääkis ka Vahur Puik. Tema ettekande teema oli fotokogude digiteerimine ja taaskasutamine, millest ta rääkis fotosid ning kohti siduva interaktiivse veebikeskkonna Ajapaik (<http://ajapaik.ee/>) näitel. Ajapaik on iseseisev MTÜ, nii pole ühisloomerakendus seotud konkreetse institutsiooniga, vaid koondab fotosid eri mäluasutustest. Seetõttu on infovahetus väga oluline. Et mäluasutustes digiteeritud fotod oleksid edasisteks rakendusteks hästi kasutatavad, peaksid need vastama teatud nõuetele, selles osas on aga sageli probleeme.

Lisaks olemasolevate rakenduste tutvustamisele oli ka ettekandeid edasistest uurimissuundadest ja -võimalustest. Mari Sarv (Eesti Kirjandusmuuseum) rääkis võrgustikuanalüüsis humanitaarteaduste meetodina. Ideid sotsiaalvõrgustike uurimise meetodite kohta oli sõnastatud juba 20. sajandi esimesel poolel, sotsiaalteadustes levisid need meetodid alates 1970. aastatest. Humanitaarteadlaste seas on sotsiaalvõrgustike analüüs populaarsemaks saanud alles lähikümnendil. Nagu Mari Sarv demonstreeris, võib võrgustikuanalüüs näidata huvitavaid seoseid regilauluandmestikus. Raivo Kelomees Eesti Kunstiakadeemiast rääkis teemal "1990. aastate kunstnikumultimeedia päästemissioon. Digikonserveerimise ja -arhiveerimise võimalustest". Kunstiprojektid, milles kasutati multimeedialahendusi, olid eriti populaarsed 1990. aastatel, mil kõik digitaalne tekitas kunstnikes suurt vaimustust. Paraku on tänapäeval suurte riistvaramuutuste järel raskusi nende taasesitamiseks. Seega tuleks kaaluda erinevaid võimalusi sellise multimeedia arhiveerimiseks. Ettekandele järgnes elav diskussioon, sest riistvaralised muutused põhjustavad arhiveerimisraskusi eri valdkondades.

Päeva lõpetas Hembo Pagi ja Vahur Puigi juhitud diskussioon eesti digitaalhumanitaaria arendamisest. Esile tõusis vajadus kohtuda väiksemate ja rohkem spetsialiseeritud rühmadena, et arutada näiteks kaardirakenduste kasutamist humanitaarteaduses. Huvi oleks olnud aga enamate temaatiliste töötubade vastu. Tõusetus üks oluline teema:

kui rakendused on loodud, ei ole neid paraku alati mugav kasutada. Funktsionaalsuse ja disaini ühendamine on keeruline, samuti juba kunagi loodud rakenduste funktsionaalsuse kaasajastamine. Pakuti välja, et esinema võiks kutsuda tarkvaraarendajaid, kes on töötanud humanitaarprojektide juures. Nad võiksid esile tuua, mis oli neile raske ja mis toimis hästi. Senisest tihedam peaks olema koostöö haridusvaldkonnaga, sest õpilased ja õpetajad on humanitaarteaduslike arvutirakenduste olulisemate sihtrühmade seas.

Mitmed huviliste ringid kohtuvad praegugi omaette, nii on näiteks mäluasutustel oma koostöövõrgustik. Pakuti, et selliseid üritusi peaks korraldama ehk lausa kaks korda aastas ning üks kordadest võiks toimuda Tallinnas (näiteks koostöös Tallinna Tehnikaülikooliga). Kutsuda võiks ka välisesinejaid ning kui koostöövõrgustik on rohkem arenenud, võiks ettevõtmist tutvustada ka väljaspool Eestit. Ürituste korraldamisel võiks paraneda informatsiooni levitamine. Kuid et juba aasta varem toimunud üritusest oli kasu, näitavad selle abil sündinud koostööprojektid, millest rääkis enda näitel Hembo Pagi. Selliste koostööprojektide seas on näiteks Niguliste kiriku pealtari restaureerimine.

Järgmisel päeval oli humanitaaridel võimalus ennast täiendada kahes eri suunitlusega õpitoas. Päeva alustas töötuba “Tekstikorpused, nende analüüsivahendid ja -võimalused”, mille esimeses pooles rääkis Kadri Muischnek tekstide lihtsamast analüüsist Linuxi abil. Ta andis nõu lihtsamate otsimise, filtreerimise ja sagedusloendite tegemise vahendite osas. Töötoa teises pooles tutvustasid Liina Lindström ja Kristel Uiboaed projekti “Eesti murrete süntaks” põhjal korpuspõhist murdeuurimist. Mitmesuguste humanitaar-teaduslike projektide ees seisavad sarnased väljakutsed: andmekogu loomine või leidmine, andmestiku formaliseerimine, visualiseerimine ja analüüs. Statistilised programmid saavad sealjuures palju abiks olla.

Pärastlõuna täitis Hembo Pagi juhatatud töötuba RTI (*Reflectance Transformation Imaging*) fotograafiast. See on saripildistamise meetod, mida saab kasutada museaalide ja arhivaalide detailseks uurimiseks. Eri nurkade alt tehtud fotod, eraldiseisev välg, nöörijuup ning valguse käes läikima lõöv kera on kõik, mida pildistamiseks vaja. Arvutis aitab pilte analüüsida vabavaraline programm. Tekib 2,5-möötmeline pilt, milles on tekstuuri võimalik uurida palju paremini kui tavalisel fotol, sest seda saab kuvada erinevas külvalguses. Pildistamistöötuba interaktiivses osas kasutasime meetodit mitut laadi museaalide uurimiseks. Pildistamistehnoloogia teeb võimalikuks materjalide eri kihtide nägemise. Nii oli näiteks nõukogude perioodil tsenseeritud ja ülesoditud tekstikatte sisu pärast ülepildistamist võimalik arvutiekraanil üsna hästi ära arvata.

Töötoad olid populaarsed ning selliseid praktilisi võimalusi teistelt õppida oodatakse ka edaspidi. Humanitaar-teadustes kasutatavate digitaalsete rakenduste teemal soovib suhelda ning üksteiselt õppida üsna arvukas teadlaste kogukond. Nii toimub uus samalaadne seminar kindlasti ka järgmisel sügisel.

Kaisa Kulasalu